

Rozdział I. Konstytucyjne uwarunkowania ochrony wolności twórczości naukowej

Katarzyna Bomba

§ 1. Uwagi wprowadzające

Podstawy wolności twórczości naukowej można wyinterpretować z ogólniejszych przepisów należących do systemu ONZ i systemu Rady Europy. W systemie ochrony praw jednostki w UE wyrażono je w art. 13 KPP¹, zgodnie z którym sztuka i badania naukowe są wolne od ograniczeń. Wolność akademicka jest szanowana. Unijne standardy dotyczące wolności nauki i wolności akademickiej zostały sformułowane również w Europejskiej Karcie Naukowca² oraz Kodeksie Postępowania przy Rekrutacji Pracowników Naukowych³. Ochrona wolności nauki jest też przedmiotem inicjatyw podejmowanych przez organizacje pozarządowe. Współcześnie wolność badań naukowych i wolność nauczania stanowią europejski standard praw podstawowych, a wolność twórczości naukowej ma swoje umocowanie w ustawach zasadniczych wielu państw⁴.

Na gruncie Konstytucji RP wolność twórczości naukowej jest wprost wyrażona w art. 73, zgodnie z którym każdemu zapewnia się wolność twórczo-

¹ Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej z 30.3.2010 r. (Dz.Urz. UE C Nr 83, s. 389).

² Załącznik II do Zalecenia Rady z 18.12.2023 r. w sprawie europejskich ram mających na celu przyciąganie i zatrzymywanie talentów w obszarze badań naukowych, innowacji i przedsiębiorczości w Europie (Dz.Urz. UE C Nr 411, s. 1640), s. 18 i n.

³ Zalecenie Komisji z 11.3.2005 r. w sprawie Europejskiej Karty Naukowca oraz Kodeksu postępowania przy rekrutacji pracowników naukowych (Dz.Urz. UE L Nr 75, s. 67).

⁴ S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, Wolność badań naukowych i nauczania, w: *M. Jabłoński* (red.), *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, Wrocław 2014, s. 712.

ści artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury. Przepis ten gwarantuje trzy rodzaje wolności: wolność twórczości artystycznej, wolność nauki (obejmującą wolność badań naukowych, ogłaszania ich wyników i nauczania) oraz wolność korzystania z dóbr kultury⁵. Dwie pierwsze dotyczą tworzenia, ogłaszania i nauczania, natomiast ostatnia gwarantuje dostęp do tego, co zostało osiągnięte w wyniku ich funkcjonowania⁶. Wolność badań naukowych i wolność nauczania są rozumiane w doktrynie łącznie jako wolność nauki i uznane za prawa podmiotowe. Natomiast wolność ogłaszania wyników stanowi pochodną wolności badań naukowych i element wolności nauki⁷.

Od wolności nauki należy odróżnić wolność akademicką. Wolność badań naukowych i nauczania nie wyczerpuje treści wolności akademickiej⁸. Uzupełnia ją sformułowana w art. 70 ust. 5 Konstytucji RP zasada autonomii szkół wyższych. Przez autonomię szkół wyższych należy rozumieć „konstytucyjnie chronioną sferę wolności prowadzenia badań naukowych i kształcenia, w ramach obowiązującego porządku prawnego”⁹. Na tym tle *J. Sobczak* zauważył, że problematyka badań naukowych powinna być regulowana w aktach wewnętrznych uczelni. Ustawodawca kształtując działalność uczelni publicznych powinien respektować ich autonomię poprzez pozostawienie pewnego zakresu spraw dotyczących prowadzenia badań naukowych w publicznej szkole wyżej nieuregulowanej w drodze ustawowej. Ze względu na posiadaną autonomię, szkoły wyższe samodzielnie określają problematykę badań naukowych, zasady ich prowadzenia, cele, formy, środki i sposoby realizacji¹⁰. Władza publiczna ma zatem swobodę w określaniu kryteriów wsparcia finansowego prowadzenia badań naukowych i ogłaszania ich wyników, pod warunkiem że nie naruszają one autonomii szkół wyższych i nie mają charakteru dyskryminacyj-

⁵ *L. Garlicki, M. Derlatka*, w: *L. Garlicki, M. Zubik* (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. II. Art. 30–86, Warszawa 2016, kom. do art. 73, s. 790.

⁶ *S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski*, *Wolność badań naukowych i nauczania*, w: *M. Jabłoński* (red.), *Realizacja*, s. 714.

⁷ *L. Garlicki, M. Derlatka*, w: *L. Garlicki, M. Zubik* (red.), *Konstytucja*, kom. do art. 73, s. 790.

⁸ *S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski*, *Wolność akademicka w kontekście komercjalizacji wyników badań naukowych*, w: *M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska* (red.), *Prace uczniów i współpracowników dedykowane profesorowi Bogusławowi Banaszakowi*, Wrocław 2014, s. 220.

⁹ Wyr. TK z 8.11.2000 r., SK 18/99, *Legalis*.

¹⁰ *J. Sobczak*, *Wolność badań naukowych – standardy europejskie i rzeczywistość polska*, NiSW 2007, Nr 30/2, s. 65.

nego¹¹. Według *L. Garlickiego* i *M. Derlatki* zasada autonomii szkół wyższych jest korelatem indywidualnej wolności badań naukowych¹².

Wolność badań naukowych i publikowania ich wyników stanowi szczególną formę realizacji wolności wyrażania poglądów¹³, która jest przewidziana w art. 54 ust. 1 Konstytucji RP. Do publikacji naukowych stosuje się zatem art. 54 ust. 2 Konstytucji RP, który przewiduje zakaz cenzury prewencyjnej środków społecznego przekazu. Według *J. Sobczaka*, skoro art. 73 Konstytucji RP wyodrębnia wartości możliwe do pomieszczenia w art. 54 Konstytucji RP, ustrojodawca przyznaje im szczególne znaczenie, starając się im zapewnić maksymalną ochronę¹⁴. Urzeczywistnienie wolności badań naukowych wymaga zapewnienia dostępu do informacji, a w niektórych przypadkach również dostępu do informacji publicznej (art. 61 Konstytucji RP) oraz informacji o stanie i ochrony środowiska (art. 74 ust. 3 Konstytucji RP). Wolność nauki nauczycieli akademickich pozostaje również w związku z prawem studentów do nauki oraz wspomnianą autonomią szkół wyższych (art. 70 Konstytucji RP)¹⁵.

§ 2. Charakter prawny i treść wolności twórczości naukowej

Wolność badań naukowych i ogłaszania ich wyników oznacza zapewnienie jednostce swobody prowadzenia takich badań, wyboru metody badawczej oraz sposobu prezentacji wyników badań. Wolność ta należy do praw skutecznych w płaszczyźnie wertykalnej. Adresatem obowiązków z niej wynikających jest władza publiczna¹⁶. Zgodnie z wyr. TK z 7.2.2006 r., SK 45/04¹⁷ „prawa wolnościowe zagwarantowane w art. 73 chronią jednostkę i inne podmioty prawa przed nieuzasadnioną ingerencją ze strony państwa w przedmiot i metody badań naukowych oraz w treść i metody nauczania, nie mogą natomiast stanowić

¹¹ *S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski*, Wolność badań naukowych i nauczania, w: *M. Jabłoński* (red.), Realizacja, s. 717 i wskazana tam literatura.

¹² *L. Garlicki, M. Derlatka*, w: *L. Garlicki, M. Zubik* (red.), Konstytucja, kom. do art. 73, s. 796.

¹³ Tamże, s. 790.

¹⁴ *J. Sobczak*, Wolność badań naukowych, s. 57.

¹⁵ *S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski*, Wolność badań naukowych i nauczania, w: *M. Jabłoński* (red.), Realizacja, s. 714.

¹⁶ Tamże, s. 722.

¹⁷ Legalis.

podstawy do wyprowadzenia przez pracowników uczelni i instytucji naukowych jakichkolwiek roszczeń dotyczących ich statusu materialnego. Dotyczy to w szczególności roszczeń o zagwarantowanie stabilności zatrudnienia w szkołach wyższych oraz – tym bardziej – roszczeń z zakresu zabezpieczenia społecznego¹⁸. Władza publiczna ma „zakaz podejmowania działań, które przekreślałyby lub utrudniały swobodę prowadzenia badań naukowych czy ogłaszania ich wyników”¹⁸. Według *M. Florczak-Wątor*, obok obowiązku poszanowania wolności nauki w wymiarze badawczym i dydaktycznym na państwie spoczywa również obowiązek ochrony tej wolności i stworzenia warunków dla jej realizacji m.in. poprzez zapewnienie szkołom wyższym autonomii, która jest warunkiem koniecznym swobodnego prowadzenia badań naukowych i nauczania. Wolność nauki wymaga również respektowania przez podmioty prywatne¹⁹. Wobec braku wymiaru horyzontalnego art. 73 Konstytucji RP, nie ogranicza ona jednak „swobody podmiotów niepublicznych do ustalenia hierarchii zamówień badawczych czy doboru dzieł naukowych do publikacji”²⁰.

Szkoły wyższe nie są podmiotami wolności nauki, natomiast mają obowiązek kierowania się nią w swojej działalności²¹. Zgodnie z art. 3 ust. 1 PrSzkołWyżN²², podstawą systemu szkolnictwa wyższego i nauki jest wolność nauczania, twórczości artystycznej, badań naukowych i ogłaszania ich wyników oraz autonomia uczelni. Zdaniem *H. Szewczyk*, oparcie działalności szkoły wyższej na zasadzie poszanowania tych wolności „staje się jedynie potwierdzeniem uprawnień przysługujących każdemu człowiekowi. Stanowi to swoistą gwarancję, iż każdy, kto staje się pracownikiem uczelni lub innego podmiotu powołanego do życia w celu organizacji i zapewnienia warunków dla prowadzenia działalności twórczej, będzie zawsze wykonywał swoje obowiązki na podstawie przynależnych mu wolności”²³.

Realizacja wolności prowadzenia badań naukowych wymaga zapewnienia pracownikowi-twórcy swobodnego, bez przeszkód ze strony pracodawcy podejmowania i prowadzenia w ramach stosunku pracy twórczości naukowej²⁴.

¹⁸ *L. Garlicki, M. Derlatka*, w: *L. Garlicki, M. Zubik* (red.), *Konstytucja*, kom. do art. 73, s. 797.

¹⁹ *M. Florczak-Wątor*, w: *P. Tuleja* (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Lex 2023, kom. do art. 73, Nb 3.

²⁰ *L. Garlicki, M. Derlatka*, w: *L. Garlicki, M. Zubik* (red.), *Konstytucja*, kom. do art. 73, s. 797.

²¹ *S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski*, *Wolność badań naukowych i nauczania*, w: *M. Jabłoński* (red.), *Realizacja*, s. 717 i wskazana tam literatura.

²² Ustawa z 20.7.2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym, t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1571 ze zm.

²³ *H. Szewczyk*, *Ochrona dóbr osobistych w zatrudnieniu*, Lex 2007, rozdz. 7, pkt 5 i wskazana tam literatura.

²⁴ Tamże.

Niezbędne jest zapewnienie twórcy pewnej autonomii do tworzenia, nawet jeśli jest ona realizowana w ramach obowiązków pracowniczych²⁵. Wykonywanie pracy twórczej w ramach stosunku pracy nie stanowi natomiast okoliczności wyłączającej obowiązku pracownika stosowania się do poleceń przełożonych, co może prowadzić do kolizji z podstawowymi założeniami wolności badań naukowych. Odnosząc się do praktycznych aspektów realizacji tej wolności w szkole wyższej *E. Czarny-Drożdżejko* zauważyła, że pracownicy naukowcy i naukowo-dydaktyczni na ogół nie mają precyzyjnie określonych obowiązków w zakresie twórczości naukowej. Zakres swojej pracy określają samodzielnie podejmując się wybranych zadań. Niekiedy jednak zdarza się, że uczelnia (bezpośredni przełożony) precyzyjnie określi temat, który pracownik ma zrealizować. Zdaniem przywołanej autorki takie narzucenie tematu badań nie stanowi naruszenia wolności twórczości naukowej, umocowanej w art. 73 Konstytucji RP. Wprawdzie przepis ten zapewnia wolność prowadzenia badań naukowych, ale w ramach stosunku pracy możliwe jest narzucenie tematyki prowadzonych badań²⁶. Również *A. Górnicz-Mulcahy* uznała, że wśród pracowniczych utworów naukowych, o których mowa w art. 14 PrAut²⁷ znajdują się utwory przygotowywane w ramach planów danej jednostki organizacyjnej i tworzone z polecenia i pod nadzorem przełożonego danego pracownika²⁸.

Odmienne stanowisko zajęła *H. Szewczyk*, uznając, że pracodawca nie może żądać wykonania polecenia nakładającego na pracownika-twórcę obowiązek pracy nad nieakceptowanym przez niego tematem. Niedopuszczalne jest również w drodze polecenia służbowego zakazanie pracownikowi tworzenia i publikacji utworu. Pracodawca nie może także w sposób nieuzasadniony wpływać na jego treść narzucając twórcy określone wymogi w tym zakresie. Przywołana autorka stwierdziła, że przepisy prawa autorskiego zmierzają przede wszystkim do zapewnienia ochrony rezultatu pracy twórczej, nie zaś ochrony samego procesu twórczego. Przepisów prawa pracy nie należy natomiast interpretować w taki sposób, aby istotnie ograniczały swobodne wykonywanie

²⁵ *M. Czuryk*, Prawnoautorska podmiotowość stron stosunku pracy, w: *A. Górnicz-Mulcahy, M. Lewandowicz-Machnikowska, A. Tomanek* (red.), *Pro opere perfecto gratias agimus: księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Kuczyńskiemu*, Wrocław 2022, s. 63.

²⁶ *E. Czarny-Drożdżejko*, Wybrane zagadnienia z zakresu prawa autorskiego w prawie o szkolnictwie wyższym, PS 2016, Nr 9, s. 93–94.

²⁷ Ustawa z 4.2.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 24 ze zm.

²⁸ *A. Górnicz-Mulcahy*, Utwór naukowy jako przedmiot ochrony autorskoprawnej, w: *E. Marszałkowska-Krześ* (red.), *Aktualne zagadnienia prawa prywatnego*, Wrocław 2012, s. 49.

pracy twórczej przez zatrudnionych. Niezbędne jest zapewnienie wszystkim pracownikom szkół wyższych, którzy w prawnie określonych ramach organizacyjnych podejmować będą działalność twórczą, realizacji wolności określonych w art. 73 Konstytucji RP²⁹. Wydaje się, że przedstawiony problem ma przede wszystkim charakter teoretycznoprawny, skoro w praktyce wskazanie pracownikowi tematu badawczego na ogół odbywa się w drodze porozumienia, a nie wymuszania pracy twórczej³⁰.

§ 3. Zakres podmiotowy wolności twórczości naukowej

Prowadzenie badań naukowych jest związane z działalnością człowieka, a nie instytucji³¹. Artykuł 73 Konstytucji RP zapewnia „każdemu” wolność badań naukowych, ogłaszania ich wyników oraz wolność nauczania. Przepis ten nie ogranicza w jakikolwiek sposób zakresu podmiotowego wolności w nim wymienionych, w szczególności nie formułuje wymogu obywatelstwa, wykształcenia, posiadania stopnia naukowego lub tytułu naukowego ani afiliacji przy jednostce naukowej lub naukowo-dydaktycznej³². Wymaga stworzenia prawnych gwarancji w tym zakresie każdej osobie, która podejmuje działalność naukową.

W wyr. z 28.4.2009 r., K 27/07³³, TK zauważył jednak, że: „jakkolwiek ustrojodawca szeroko określił krąg podmiotów korzystających z tej wolności, stanowiąc, że korzysta z niej «każdy», to nie ulega wątpliwości, że wolność twórczości artystycznej, wolność badań naukowych, wolność ogłaszania wyników badań naukowych oraz wolność nauczania są szczególnie istotne dla m.in. pracowników naukowych/nauczycieli akademickich. Korzystanie z tych wolności wiąże się ze szczególną odpowiedzialnością nauczycieli akademickich oraz szkół wyższych, w których oni pracują. Jest to odpowiedzialność za świadczenie dydaktyki oraz uzyskiwanie wyników badań naukowych na możliwie najwyższym poziomie”. Trybunał zwrócił również uwagę, że wolność prowadze-

²⁹ H. Szewczyk, Ochrona dóbr osobistych, rozdz. 7, pkt 5 i wskazana tam literatura.

³⁰ E. Czarny-Drożdziejko, Wybrane zagadnienia, s. 93–94.

³¹ L. Garlicki, M. Derlatka, w: L. Garlicki, M. Zubik (red.), Konstytucja, kom. do art. 73, s. 796.

³² S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, Wolność badań naukowych i nauczania, w: M. Jabłoński (red.), Realizacja, s. 718–719.

³³ Legalis.

nia badań naukowych może być realizowana poza środowiskiem akademickim, bez pozostawania w stosunku pracy z jakąkolwiek uczelnią³⁴. Państwo nie może zakazać prowadzenia badań ze względu na brak statusu pracownika naukowego, ale nie ma obowiązku udzielać wsparcia finansowego lub organizacyjnego³⁵.

Realizacja niektórych badań (np. przyrodniczych, technicznych wymagających pracy zespołowej lub skomplikowanej aparatury) może jednak wymagać wsparcia organizacyjnego i finansowego instytucji naukowych, a niekiedy także komercyjnych. W takich okolicznościach w razie braku po ich stronie gotowości do zaangażowania w dany projekt naukowy, w praktyce konstytucyjna wolność nauki może mieć charakter iluzoryczny³⁶.

§ 4. Zakres przedmiotowy wolności twórczości naukowej

Konstytucja RP nie określa zakresu przedmiotowego wolności badań naukowych i publikowania ich wyników. Nie definiuje również pojęć „nauka” oraz „badania naukowe”. Zdaniem *L. Garlickiego* i *M. Derlatki*, pojęcia te wymagają interpretacji z odwołaniem do ich powszechnego rozumienia. W tym ujęciu prowadzenie badań naukowych jest działaniem twórczym, zmierzającym do opisu różnych aspektów rzeczywistości w sposób usystematyzowany i uporządkowany³⁷. Zdaniem *B. Banaszka*, należy przyjąć, że „chodzi o weryfikację sądów i przypuszczeń dokonaną w odniesieniu do pewnej dziedziny rzeczywistości”³⁸. Z kolei *M. Jabłoński* i *J. Węgrzyn* stwierdzili, że cechą działalności naukowej jest spełnienie przesłanek: kreatywności, oryginalności i samodzielności³⁹.

³⁴ Wyr. TK z 28.4.2009 r., K 27/07, Legalis.

³⁵ *M. Królikowski, K. Szczucki*, w: *M. Saffan, L. Bosek* (red.), Konstytucja RP, t. I. Komentarz do art. 1–86, Legalis 2016, kom. do art. 73, Nb 33.

³⁶ *J. Sobczak*, Wolność badań naukowych, s. 64.

³⁷ *L. Garlicki, M. Derlatka*, w: *L. Garlicki, M. Zubik* (red.), Konstytucja, kom. do art. 73, s. 794.

³⁸ *B. Banaszak*, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, Legalis 2012, kom. do art. 73, Nb 5 i wskazana tam literatura.

³⁹ *M. Jabłoński, J. Węgrzyn*, Wolność twórczości artystycznej i naukowej oraz dostępu do dóbr kultury, w: *M. Jabłoński* (red.), Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym, Wrocław 2014, s. 692.

L. Garlicki i M. Derlatka zauważyli, że: „swoboda badań naukowych obejmuje także prawo do błędów i fałszywość teorii naukowej nie może być przyczyną wyłączenia jej poza zakres ochrony z art. 73. Zarazem jednak istnieje też granica, po przekroczeniu której nie sposób danemu przedsięwzięciu przyznać «naukowego» charakteru. Jest to niezmiernie delikatny problem, bo wielokrotnie w historii nauki okazywało się, że poglądy powszechnie uznawane za fałszywe, okazywały się polegać na prawdzie. Wydaje się więc, że podstawową rolę w tym zakresie powinny pełnić gremia naukowe, a nie organy władzy publicznej. Uprawianie nauki nie może być jednak przykrywką do działań naruszających prawa i wolności innych osób, np. naruszających ich godność, prywatność czy wolność sumienia i wyznania. W takich wypadkach dopuszczalna jest ingerencja władz publicznych, zwłaszcza gdy (jak w przypadku tzw. kłamstwa oświęcimskiego) zachodzić może szczególnie niebezpieczna kombinacja obiektywnego fałszu i subiektywnej złej wiary”⁴⁰.

Także zdaniem J. Sobczaka, wolność badań naukowych nie oznacza, że będą one prowadzone poza jakąkolwiek kontrolą środowiska. Z istoty rzeczy prowadzenie badań naukowych zakłada istnienie krytyki naukowej, służącej analizie i ocenie dzieł naukowych pod względem poprawności formalnej i merytorycznej, wartości poznawczej i przydatności praktycznej⁴¹. W każdym przypadku władze publiczne nie są jednak powołane do oceny prawidłowości wyników badań naukowych. Konstytucyjną gwarancją wolności badań naukowych, z istoty rzeczy opartych na swobodnej wymianie idei, jest zasada bezstronności światopoglądowej władz publicznych (art. 25 ust. 2 Konstytucji RP)⁴².

§ 5. Ograniczenia wolności twórczości naukowej

Artykuł 73 Konstytucji RP nie odnosi się do zakresu i przesłanek dopuszczalnego ograniczenia wolności badań naukowych i ogłaszania ich wyników. W doktrynie zauważono jednak, że nieograniczona wolność badań naukowych byłaby możliwa tylko w odniesieniu do osiągnięć naukowych, które nie dotyczą innych ludzi. Większość badań naukowych nie spełnia natomiast tego wa-

⁴⁰ L. Garlicki, M. Derlatka, w: L. Garlicki, M. Zubik (red.), Konstytucja, kom. do art. 73, s. 797.

⁴¹ J. Sobczak, Wolność badań naukowych, s. 65.

⁴² W. Brzozowski, w: A. Jakubowski, A. Wiktorowska (red.), Prawo nauki. Zagadnienia wybrane, Lex 2014.

runku⁴³. Wolność badań naukowych i ogłaszania ich wyników mają charakter praw podmiotowych, których zakres nie został ograniczony poprzez wskazanie ich w treści art. 81 Konstytucji RP. W rezultacie granice korzystania z tych wolności mogą podlegać ograniczeniom jedynie na podstawie art. 31 Konstytucji RP, zwłaszcza jego ust. 3⁴⁴. *P. Tuleja* zauważył, że art. 31 ust. 3 Konstytucji RP ma podstawowe znaczenie dla ograniczania wszelkich praw i wolności konstytucyjnych. Przepis ten adresowany jest do ustawodawcy, a także do wszystkich organów stosujących prawo, jeśli podejmują rozstrzygnięcia ograniczające prawa i wolności konstytucyjne. Zwrócił również uwagę, że ograniczenia wolności konstytucyjnych mogą nastąpić „tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie prawa”, co stanowi podstawę dla zastosowania przy ograniczeniu tych praw i wolności zasady proporcjonalności⁴⁵.

W wyr. z 25.11.2008 r., K 5/08⁴⁶, TK uznał, że wolność badań naukowych podlega „ogólnym ograniczeniom wynikającym z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, a więc może być ograniczona (w poszczególnych przejawach jej realizacji, w tym również w dostępie do materiałów, które umożliwiają badania) z uwagi na prawa i wolności innych osób. Dlatego – zdaniem TK – samo uzależnienie dostępu do dokumentów w celu badań naukowych od rekomendacji pracownika naukowego czy niezależnej instytucji naukowej nie może być automatycznie kwalifikowane jako naruszenie art. 73 Konstytucji RP. Wprost przeciwnie – może być elementem gwarancyjnym takiej wolności, ale również ochrony praw i wolności innych osób przez obiektywizację kryteriów kwalifikowania danego projektu jako badań naukowych, a także ocenę prowadzenia badań naukowych jako nadmiernego wkroczenia w sferę innych, konstytucyjnie chronionych, praw i wolności konstytucyjnych”.

Do wolności nauki znajdują zatem zastosowanie przesłanki określone w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Zgodnie z tym przepisem ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw. *S. Jarosz-Żukowska* za-

⁴³ *S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski*, Wolność badań naukowych i nauczania, w: *M. Jabłoński* (red.), *Realizacja*, s. 728 i wskazana tam literatura.

⁴⁴ *J. Sobczak*, Wolność badań naukowych, s. 67 i wskazana tam literatura.

⁴⁵ *P. Tuleja*, w: *P. Tuleja* (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Lex 2023, kom. do art. 31, pkt 2.

⁴⁶ *Legalis*.

uważyła, że znaczenie poszczególnych wartości nie jest jednakowe i zmienia się na przestrzeni czasu. Do niedawna największe znaczenie miały takie wartości jak bezpieczeństwo lub porządek publiczny, zdrowie, moralność publiczna. Wobec postępu nauk medycznych i biotechnicznych rośnie znaczenie ochrony praw i wolności innych osób oraz ochrona środowiska. Zdaniem przywołanej autorki, ograniczenia wolności badań naukowych ze względu na ochronę środowiska, a więc także ochronę zwierząt, wynikają również z art. 5 Konstytucji RP. Zgodnie z tym przepisem zapewnienie ochrony środowiska stanowi obowiązek państwa⁴⁷.

Ograniczenia wolności badań naukowych w przypadku badań związanych z koniecznością pozyskiwania informacji od organów władzy publicznej oraz o osobach pełniących funkcje publiczne może wynikać również z ochrony wolności i praw innych osób lub podmiotów gospodarczych, ochrony porządku publicznego, bezpieczeństwa lub ważnego interesu gospodarczego państwa (art. 61 ust. 3 Konstytucji RP). W przypadku badań w zakresie medycyny, genetyki, biotechnologii wolność nauki może być z kolei ograniczona ze względu na ochronę nietykalności cielesnej i życia człowieka, ochronę zdrowia ludzkiego, ochronę danych osobowych i prawo do prywatności, a przede wszystkim ze względu na godność człowieka jako wartość fundamentalną w kontekście wszelkich badań naukowych⁴⁸.

Jednocześnie *B. Banaszak* zauważył, że szybki rozwój cywilizacyjny może przyczyniać się do nienadążania przez prawo z wypełnianiem funkcji reglamentacyjnej. W takich przypadkach szczególnego znaczenia nabierają normy etyczne opracowane w środowisku naukowym, które mogą być uznane za prawo zwyczajowe⁴⁹. W tym kontekście należy zwrócić uwagę na zbiór zasad i wytycznych wydanych przez Komitet Etyki w Nauce Polskiej Akademii Nauk zatytułowany „Dobre obyczaje w nauce”. W dokumencie tym stwierdzono, że: „wolność nauki sprowadza się do wolności wyboru problematyki, wolności wyboru metody rozwiązania, a przede wszystkim wolności myśli i wolności głoszonego słowa. Pracownik nauki godzi się na ograniczenie wolności słowa i wyboru tematyki, jeśli ograniczenia te są niezbędne w świetle nadrzędnych racji (na przykład tajemnicy państwowej) i są dokonywane przez kom-

⁴⁷ S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, Wolność badań naukowych i nauczania, w: *M. Jabłoński* (red.), *Realizacja*, s. 723 i wskazana tam literatura.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ *B. Banaszak*, *Konstytucja*, kom. do art. 73, Nb 5.

petentne gremia naukowe”⁵⁰. Jak już wcześniej zaznaczyłam, wolności wymienione w art. 73 Konstytucji RP nie zostały wskazane w treści art. 81 Konstytucji RP. Zostały one ujęte w formie prawa podmiotowego, co oznacza, że wynikają z nich roszczenia indywidualne, których można dochodzić w drodze skargi konstytucyjnej⁵¹.

⁵⁰ Komitet Etyki w Nauce Polskiej Akademii Nauk, Zbiór zasad i wytycznych pt. Dobre obyczaje w nauce, pkt 1.9, https://ken.pan.pl/images/2001_ZbiorWytycznych.pdf (dostęp: 20.12.2024 r.).

⁵¹ *L. Garlicki, M. Derlatka*, w: *L. Garlicki, M. Zubik* (red.), *Konstytucja*, kom. do art. 73, s. 791 i wskazana tam literatura.

Rozdział II. Utwory naukowe stworzone przez pracowników instytucji naukowej

Małgorzata Czuryk

§ 1. Pojęcie i cechy utworu

Przedmiot prawa autorskiego został określony w art. 1 ust. 1 PrAut. Zgodnie ze wskazanym przepisem jest nim utwór będący każdym przejawem działalności twórczej o indywidualnym charakterze, ustalony w jakiejkolwiek postaci, niezależnie od wartości, przeznaczenia i sposobu wyrażenia. Działalność twórcza w rozumieniu prawa autorskiego jest dokonywana wyłącznie przez człowieka, gdyż twórcą może być tylko osoba fizyczna. Wynika to z istoty procesu twórczego, który zachodzi w umyśle człowieka, związany jest z jego intelektem, który jest źródłem twórczości, której można przyznać ochronę prawnoautorską. Twórcą nie może być osoba prawna, natura, zwierzę, czy maszyna. Jak zauważa R. Markiewicz należy mieć na uwadze konieczność odróżnienia tworu np. natury od ewentualnego istnienia utworu. Chodzi o sytuację dotyczącą np. fotografii. W sytuacji, gdy jest to fotografia wzoru namalowanego przez mroz to zwykle nie będzie to utwór, ale jeśli wzór taki będzie stanowił element fotografii z wyborem przez autora oświetlenia, czy zabarwienia i innymi jeszcze elementami wybranymi przez niego to jako całość będzie podlegać ochronie na zasadach właściwych dla fotografii¹. Przesłanki twórczości, czyli nowość (oryginalność) i indywidualność spełniają się przez dobór, układ albo uporządkowanie jakiś składników utworu². Za twórcę w znaczeniu prawa autorskiego nie można uznać również maszyn, ani sztucznej inteligencji (*Artificial Intelligence* – IA). Warto w tym miejscu zaszyfalizować aktualny

¹ R. Markiewicz, *Ilustrowane prawo autorskie*, Warszawa 2018, s. 34–35.

² Zob. J. Barta, R. Markiewicz, w: J. Barta, R. Markiewicz (red.), *Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz*, Warszawa 2011, s. 25–26.

problem miejsca twórców systemów IA w obszarze prawa autorskiego związany z brakiem rozwiązań prawnych co do statusu tych twórców. Obecnie obserwujemy, że systemy sztucznej inteligencji stają się coraz bardziej zaawansowanymi technologiami, a wpływ człowieka na rezultat ich działań ulega zmniejszeniu. Sztuczna inteligencja dzięki procesowi „uczenie się” zyskuje na precyzji³. Nie prowadzi to jednak do przyznania IA podmiotowości prawnej, ani do uznania jej twórców za twórcę. W obecnym stanie prawnym utwór może być tylko efektem działalności człowieka. Prowadzi to do wątpliwości, co do tego, komu zatem (skoro nie IA) przypisać autorstwo wytworów wygenerowanych przez system sztucznej inteligencji. Skoro systemy IA cechują się znaczną autonomicznością i niezależnością i IA potrafi tworzyć nowe, oryginalne teksty, które pozbawione są wkładu twórczego użytkownika to temu użytkownikowi również nie można przypisać autorstwa danego wytworu. Nie wnosi on bowiem żadnego twórczego wkładu w ostateczny efekt działalności IA⁴. Ponadto, biorąc pod uwagę to, że IA nie posiada podmiotowości i nie przypisuje się jej autorstwa, nie można również mówić o jakiegokolwiek formie współautorstwa (np. IA i użytkownika, użytkownik i twórca IA, czy IA i jej twórca)⁵. W konsekwencji tego, że współczesne prawo autorskie nie uznaje twórców IA za twórcę, wykreowane przez nią twory nie mają autorstwa w znaczeniu prawnym, a zatem nie przysługuje im ochrona prawnoautorska. Brak jest uprawnień do tych twórców. Powstałe twory stają się częścią domeny publicznej. W konsekwencji, korzystanie z nich nie podlega ograniczeniom⁶.

Ponadto, utwór jest dobrem niematerialnym. Dlatego należy go odróżnić od nośnika materialnego, na którym został on utrwalony. Sposób uzewnętrznienia, czy utrwalenia nie wpływa na istotę (tożsamość) utworu. Wobec tego wykład mający cechy utworu wygłoszony na konferencji przed jej uczestnikami będzie utworem bez względu na to, czy został utrwalony na jakimkol-

³ Zob. A. Konieczna, Problematyka sztucznej inteligencji w świetle prawa autorskiego, ZNUJ 2019, Nr 4, s. 108.

⁴ Por. P.P. Juściński, Prawo autorskie w obliczu rozwoju sztucznej inteligencji, ZNUJ 2019, Nr 1, s. 25.

⁵ Tamże, s. 26.

⁶ W piśmiennictwie z zakresu prawa autorskiego przedstawiane są różne koncepcje na uregulowanie statusu twórczości IA. Należy do nich propozycja przyznania robotom zdolności prawnej i rozszerzenia kręgu podmiotów prawa autorskiego; propozycja przyznania ochrony prawnej tych wytworów na gruncie praw pokrewnych, co wiąże się z koncepcją nowych praw pokrewnych; propozycja przyznania ochrony tej „twórczości” na zasadach podobnych do utworów pracowni-
czych – zob. więcej na temat P.P. Juściński, Prawo autorskie, s. 29–38.

wiek nośniku⁷. Istnienie elementów, które decydują o uznaniu danej twórczości za utwór, determinuje przyznanie ochrony prawnoautorskiej. O tym, czy dane dzieło jest utworem w rozumieniu prawa autorskiego nie decyduje wola stron, lecz ustalenia faktyczne⁸.

Utwór powinien łącznie posiadać następujące cechy: być rezultatem działalności osoby fizycznej, przedmiotem działalności twórczej (czyli stanowić uzewnętrzniony efekt procesu intelektualnego zachodzącego w umyśle człowieka) i powinien posiadać indywidualny charakter⁹.

Do przesłanek twórczości należy zatem przejaw działalności twórczej (oryginalność utworu) i jego indywidualny charakter oraz jego ustalenie w jakiejś postaci. Należy przy tym zaznaczyć, że indywidualność to kryterium ustawowe, a oryginalność – doktrynalne¹⁰. Indywidualny charakter musi mieć utwór jako ustalony efekt twórczej działalności, a nie sama działalność autora, która prowadzi do stworzenia utworu¹¹. W praktyce jedną z trudniejszych kwestii jest przyjęcie sposobu, który pozwoli zweryfikować, czy istnieją przesłanki przejawu twórczej działalności o indywidualnym charakterze. Działalność twórcza wiąże się z rezultatem działania, które przynajmniej w minimalnym stopniu można odróżnić od innych rezultatów takiego samego działania.

⁷ Por. *L. Jaworski, Twórczość pracownicza*, Warszawa 2003, s. 24. Należy zwrócić uwagę, iż odróżnia się pojęcie utrwalenia od pojęcia ustalenia. Ustalenie utworu w jakiegokolwiek postaci stanowi istotny element pojęcia przedmiotu prawa autorskiego i jest konieczną przesłanką do objęcia utworu ochroną prawnoautorską. Ustalenie utworu powoduje, że zostaje on uzewnętrzniony, wychodzi poza samą świadomość twórcy umożliwiając zapoznanie się z nim innym osobom. To uzewnętrznienie może mieć różną postać np. wykonanie improwizacji muzycznej publicznie, czy wygłoszenie wykładu na konferencji. Istotny jest fakt zakomunikowania utworu. Do powstania ochrony z tytułu prawa autorskiego nie jest konieczne utrwalenie utworu. Nie musi on istnieć w obrocie, czy nadawać się do zwielokrotnienia. Powstanie prawa autorskiego nie jest jednak zależne od utrwalenia, czyli zapisania utworu na jakimkolwiek nośniku. Sam nośnik, na którym dojdzie do utrwalenia utworu stanowi materialny przedmiot podlegający ochronie zgodnie z prawem cywilnym. Warto też zaznaczyć, iż istnieją takie utwory, które ściśle identyfikują się ze swoją materialną postacią co wynika z ich istoty np. rzeźby – zob. *L. Jaworski, Twórczość pracownicza*, s. 24–31 wraz ze wskazaną tam literaturą; zob. też *R. Markiewicz, Ilustrowane prawo autorskie*, s. 38–39.

⁸ Wyr. NSA z 13.10.2005 r., FSK 2253/04, Legalis.

⁹ *M. Poźniak-Niedzielska, A. Niewęglowski, w: J. Barta (red.), Prawo autorskie*, t. 13, System Prawa Prywatnego, Warszawa 2013, s. 19.

¹⁰ *K. Grzybczyk, w: P. Ślęzak (red.), Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Komentarz*, Legalis 2017, kom. do art. 1.

¹¹ Por. *L. Jaworski, Twórczość pracownicza*, s. 32.